

Володимир КУКСА

ФІЛОСОФСЬКІ ОБРІЇ ЗДОРОВ'Я В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

В статті аналізується досвід античного періоду з проблем душевно-тілесного благополуччя в площині структуризації змісту нової навчальної дисципліни “Філософія здоров'я”, яка тільки-но почала запроваджуватися у ВНЗ для фахових спеціалізацій, в яких навчально-професійним предметом виступає здоров'я людини.

Ключові слова: *філософія здоров'я, медицина, античність, хвороба.*

Постановка проблеми. Здоров'я – хребет соціальної історії, а його ослабленість, або недостатність надало змогу іншій історичній галузі – медичній, довести сучасне людство до абсурдного процесу – медикалізації, якою вже охоплено навіть дитинство [5].

З фактом традиційного віднесення проблем здоров'я до медичного знання категорично не погоджувався видатний патріарх медицини М. М. Амосов, який вважав, що сучасна медицина і лікарі не мають ніякого наукового і професійного відношення до здоров'я [1]. Дійсно, оздоровча проблематика має іншу грань, яка вимагає свого розгляду не в площині медицини (предметом якої є хвороба і лікувальний процес), а в іншому контексті, предметним процесом якого є розвиток культури здоров'я, його підтримання, відновлення чи передача в нове покоління.

Варто зазначити, що природний відбір медицина перетнула своїм втручанням, від чого якість людського генофонду поступово знижується і ні медицина, ні сучасні репродуктивні технології не здатні створити надійного євгенічного засобу, щоб протистояти масовій і глобальній депопуляції людства. Якщо людство опинялося в кризових ситуація, античні філософи радили політикою управляти філософам (Платон), а Гіппократ пропонував свій імператив, згідно якого “слід перевести медицину в філософію, а філософію в медицину, так як лікар-філософ подібний до бога”, що в наші часи стає науковим кредо для оздоровчих спеціальностей [2].

Здоров'я – феномен особистості, але в сучасних умовах глобалізації, екологізації та інших чинників впливу на його стан, практика вирішення комплексу проблем його охорони апелює до аналізу, який торкається не тільки індивідуального чи соціокультурного рівня, але і теоретико-методологічного рівня. В зв'язку з цим виникає необхідність пошуку, розробки і обґрунтування теоретичних знань найвищого, філософського рівня пояснення, ніж зосередження уваги на окремих механізмах і тенденціях динаміки окремих параметрів здоров'я.

Спроби пояснити закономірності і механізми впливу поведінки особистості на стан і рівень здоров'я, виходячи з наявних теорій і концепцій здоров'я, привели до трансформації теоретичного знання, а також до

створення лише часткових теорій, що розглядають окремі його сторони. Звернення до історико-філософського підходу характеристики проблем здоров'я дозволяє узагальнювати не тільки вплив динаміки глобальних, соціальних і культурних змін, що впливають на позитивні або негативні зміни в організмі людини, але і самих механізмів цієї динаміки, що складають фундаментальну базу розробок навчальних програм для фахових оздоровчих спеціалізацій, рекомендацій при впровадженні запобіжних заходів і програм по лінії Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), а також місцевих осередків охорони здоров'я, різного роду заходів по формуванню культури здорового способу життя в молодіжному середовищі.

Аналіз актуальних досліджень. Одночасно, поряд зі своїми позитивними досягненнями, сучасна цивілізація негативно впливає на здоров'я людини, змінює характер її фізичної діяльності змушує до пасивного способу життя, позбавляє організм життєвого балансу, що приводить до виникнення багатьох хвороб. Відновлення здоров'я і лікування стали процесами, характерними для дошкільного дитячого віку. До кінця ХХ ст. багато вчених гуманітаріїв обернули погляди на загрозливий стан здоров'я як людини так і навколишнього її середовища і почали пропонувати філософські підходи до виходу з загрозливої ситуації, в якій опинилася сучасна інституціоналізована система охорони здоров'я. За останнє десятиліття ряд російських (В. М. Дімов, В. А. Канке, Г. Г. Кузьмін, В. А. Пономаренко, В. М. Розін, С. В. Туровська, Б. Г. Юдін) та українських авторів (Г. С. Апанасенко, В. П. Гоча, В. Л. Кулініченко) висвітлили багато питань з філософської проблематики здоров'я. Проте у понятті і уявленні про здоров'я як на науковому рівні, так і в масовій свідомості, розуміються різні сутнісно-сміслові відтінки, які, очевидно, не можуть бути охоплені ніякою з існуючих оздоровчих галузей знань. А оскільки це поняття відображає одну з фундаментальніших характеристик людського існування, воно, природно, так або інакше осмислюється в будь-якій культурі і переосмислюється кожен раз, коли культура переживає глибокі і радикальні трансформації.

Метою дослідження є виокремлення наукових поглядів античних філософів в розумінні проблем здоров'я людини.

Виклад основного матеріалу. Античність дає нам широкий спектр уявлень про здоров'я, природу і сутність людини. Так, Протагор в V в. до н.е. стверджував, що людина – це “хвороба природи”, “технічний звір”, який за допомогою виробничо-технологічних засобів зберігає свою життєдіяльність. Звідси й витоки медицини в античні часи, спрямованої боротися з хворобами.

У Прокла і Арістотеля людина теж тварина, причому у першого – звір молиться, а у другого – ще й говорить. Людина народжена як тварина, але у відмінності від неї має потенційні можливості стати людиною.

Сократ в IV в. до н.е. вважав, що людина – вершина природи, призначена для виконання особливих функцій. Вони спрямовані на створення і встановлення гармонії між людиною і природою, на розуміння особливого визначення людини. Подібно до того, як тіло людини “складається” з матерії, універсальної і абсолютної, так і дух є частина

Універсуму – духу, ідеї, Космосу. Ідеал Сократа – первинність думки і душі як особливих природних явищ (законів), що забезпечують існування механізмів любові і добра, підпорядкування людини одному найвищому Божеству, яке панує над світом і людьми [4; 9].

Первинність духу відособляє людину, виділяє її з природи, зумовлює можливість єдності природи, людини, суспільства, Бога. У цьому контексті, сенс і призначення медицини – відновлення втраченої гармонії.

Історичну еволюцію розуміння здоров'я докладно описав американський вчений Річард Сигеріст, і разом з його дефініцією воно було в 1946 році занесене в преамбулу Статуту ВООЗ. Він відзначав, що давньогрецькі філософи, як правило, високо цінували здоров'я вважаючи його одним з найвищих благ [10], хоча античні філософи ще не мислили категоріями прав людини і її права на здоров'я, як це вироблено згодом.

В ХХ ст. концепція стала поступово розширюватися, поки не включила в себе здоров'я фізичне в такій же мірі, як і душевне. Саме Р. Сигеріст на початку 40-х років запропонував визначення поняттю “здоров'я”. Воно виявилось набагато ширше античних уявлень про фізичне і душевне здоров'я і на його думку “здоров'я – це не просто відсутність хвороб: це щось позитивне, радість життя, бадьоре прийняття особистістю усієї відповідальності покладеної на людину життям” [10]. Він відзначав, що ми повинні сприймати здоров'я не тільки як фізичний чи душевний стан людини, але і як соціальне явище. Це надихнуло експертів ВООЗ на визначення поняття “здоров'я” у дусі концепції Р. Сигеріста, що й було прийнято після Другої Світової війни як частина Статуту ВООЗ і доповнене 14 листопада 1997 року терміном “динамічний”:

“Здоров'я – це динамічний стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, що не визначається однією лише відсутністю хвороби або немічності”

Health is dynamic complete physical, mental and social well-being for individuals and not the absence of diseases and physical defects only [10].

Здоров'я є досвід, і цей досвід не тільки у кожної окремо людини, а й в різних історичних епохах відрізнявся як з погляду об'єктивних параметрів, так і суб'єктивних відчуттів. Більш того, рівень здоров'я може й об'єктивно і суб'єктивно залежати як від географічних умов, міняючись від однієї країни до іншої, так і від багатьох інших чинників. Стосовно античного періоду слід звернутися до думок найавторитетніших представників здоров'я того часу Арістотеля й Гіппократа.

Концепція здоров'я Арістотеля. Арістотель – філософський геній античності, син лікаря і сам лікар. Його концепція здоров'я викладена в його етичних творах: “Нікомахова етика”, “Евдемова етика”, “Велика етика”. Сутність цих поглядів полягає в наступному: кожна людина володіє душею, в

структурі якої виділяються пристрасті, пороки і етичні засади, чесноти (мужність, величність, щедрість і т. д.).

Разом з етичними чеснотами Арістотель відзначає: “Всі, проте, згодні, що страждання – зло і його слід уникати...” [3]. Згідно Арістотеля здоров’я – це безболісність, відсутність страждань. А цього можна добитися лише в результаті добродійного життя, бо саме таке життя стає щасливим. Чесноти дозволяють контролювати пристрасті, неприборкана сила яких здатна заподіяти людині зло. Шлях до здоров’я забезпечує етика чеснот.

Для Арістотеля важливо з’ясувати сутність характеру людини. По-справжньому щасливою і здоровою виявляється лише добродійна людина. Недобродійна людина може сама не усвідомлювати своєї убогості, але силою обставин їй нагадають про це інші.

Уже Арістотель висловлював думку про те, що досконала тілесність є здоров’ям, а спосіб одержання користі від тіла, не повинен обтяжуватися хворобами. На той час у повсякденному житті здоров’я розглядалося як відсутність хвороб. Р. Сигеріст також звернув увагу на те, що антична концепція здоров’я носила скоріше аристократичний, ніж демократичний характер у тім змісті, що вона поширювалася на обраних і була в набагато більшій мірі спрямована на поліпшення здоров’я окремої людини (аристократа), ніж усього суспільства завдяки, приміром, запровадження державою заходів у відношенні до суспільного здоров’я [10].

Згодом концепція здоров’я постійно розширювалася. Пізніше римляни також сприйняли грецьку модель, зробивши акцент на помірності в харчуванні і дієті. На відміну від Арістотеля, який зробив людину відповідальною за свою долю і благополуччя, уявлення римлян про здоров’я почало охоплювати душевне здоров’я і благополуччя. Тільки наприкінці ХХ ст. став зрозумілішим заідеологізований і перекручений у радянські часи античний афоризм старолатинського Ювенала, який у Х-ій “Сатирі” (356 сл.) заповідав “Orandum (e)st ut sit mens sana in corpore sano”, що у дослівному перекладі означає: потрібно молитися, щоб у здоровому тілі був здоровий дух. Згодом розуміння здоров’я повернулося до тієї відправної позиції, коли в ньому більше уваги все таки приділяли тілу, а не душі. У добу античності переважав культ здорової плоті: у шані були фізичні вправи і проста їжа. Що стосується вина, то стародавні пили розбавлене вино в помірних кількостях.

Антична медицина в пору свого зародження знаходилася в тісній єдності з філософським знанням. Багато мислителів, вирішували суто філософські проблеми, впритул займалися і медичною практикою. Лікарями, як відомо, були Піфагор, Філолай, Емпедокл, Демокріт, Алкмеон, Діоген. Медичну освіту мав також і Арістотель.

Інтерес філософів до медичних питань можна пояснити декількома причинами, у тому числі і чисто утилітарними: медичне обслуговування населення було у той час на вельми низькому рівні і це примушувало людей піклуватися про своє здоров’я самим, або звертатися за допомогою до найбільш

освічених співвітчизників. Розробляючи всеосяжну картину світу, філософи пояснювали природу людини, причини її здоров'я і хвороб, взаємозв'язок душі і тіла і так далі.

Як відмітив з цього приводу Арістотель “філософи природи досліджують першооснови здоров'я і хвороб, адже ні здоров'я, ні хвороба не можуть бути у позбавленого життя. Тому, мабуть, займаються цим більшість філософів природи і ті лікарі, які виявляють філософську цікавість до свого ремесла: перші кінчають вивченням медичних питань, а останні засновують медицину на початках наук про природу” [9].

Увага філософів до медицини була обумовлена і наявністю гносеологічної проблематики у філософії: для відповіді на питання про причини знання найважливішим виявлялося знання фізіології відчуттів. Деякі філософи цікавилися проблемами медицини внаслідок свого прагнення до розумного, здорового життя.

Гіппократівський підхід до здоров'я. Надалі, після того, як Сократ і софісти змінили предмет і метод філософії, аналогічну реформу провів в медицині і Гіппократ Коський, що відокремив медицину від філософії, що виразно прозвучало в його трактатах “Про стародавню медицину” і “Про природу людини”.

Люди, які займаються лікуванням, були необхідні завжди. У первісних суспільствах лікуванням хвороб і проведенням операцій займалися шамани і знахарі, що використали різноманітні природні методи – головним чином траволікування в комплексі з магічними діями і певною формою психотерапії. Проте професія лікаря сформувалася значно пізніше. Древньогрецька медицина багато що запозичувала у єгипетської і індійської медицини і, в свою чергу, стала родоначальницею всієї західної медицини, біля витоків якої стояв Гіппократ з острова Кос, який жив у V–IV столітті д. н.е. (бл. 460–377 до н.е.) і вважається “батьком” медицини. У його сім'ї таємниці мистецтва лікування передавалися з покоління в покоління. Сам він багато подорожував, лікуючи людей і удосконалюючи своє мистецтво. Гіппократ залишив безліч записів про свою роботу і досягнення. Тільки через 100 років після його смерті записи були зібрані і видані під назвою “Corpus Hippocraticum” (“Збірка Гіппократа”). Серед них були тексти про анатомію, хірургію, гінекологію і акушерство, організації лікувальної служби. Його медичні принципи ґрунтувалися на раціональних передумовах, наказів діяти на користь хворого і ставити вірний діагноз тільки після повного і всебічного огляду пацієнта.

Гіппократ описав в своїх творах 236 видів лікарських рослин і, що ще важливіше, обґрунтував необхідність їх використання при зціленні недуг. Він стверджував, що головне завдання лікаря – допомогти природі відновити втрачену рівновагу в організмі хворого. За визначенням Гіппократа “медицина є мистецтво наслідувати цілющі дії природи”.

Не дивлячись на прихильність медицині, Гіппократ залишив численні вислови, в яких, так або інакше, робить уклін на пріоритеті здорового способу життя. Багато його висловів, типу: “Будь-який надлишок осоружний

природі”, “всі хвороби приходять до людини з їжею” пропонують його послідовникам самим піклуватися про фізичний стан організму. В роботах Гіппократа чітко простежується і думка про подвійну природу людини і необхідність урахування духовного стану хворого при пошуку причин його хвороби. Він же вказує на найбільше значення сильного духу, позитивного настрою на одужання, відзначаючи, що рани переможців заживають швидше, ніж у переможених. На сьогодні більшість подібних висловів родоначальниками медицини благополучно забута і його сучасним колегам це ім'я відоме частіше всього лише у зв'язку з клятвою Гіппократа [7].

В інтересах лікарів до філософії були свої причини. Адже якщо у разі вивихів, переломів або інших зовнішніх поранень лікар легко міг визначити і причину, і характер недуги, то у разі внутрішніх хвороб лікар почував себе абсолютно безпорадним: Відчуваючи неефективність плотського досвіду при пошуках сутності внутрішніх хвороб, лікарі прагнули знайти інший метод вирішення проблеми. На їх думку, проникнути в галузь невідомого можна лише за допомогою розуму, і для цього вони зверталися до філософії.

Раціоналістична і емпірична тенденції в медицині, що намітилися ще в часи Гіппократа, врешті-решт, оформилися в окремі школи, що сперечалися одна з одною в питаннях про походження медичного знання з якого й брали витоки практичного питання про вибір правильного методу лікування. Таким чином, гносеологічна проблема, що мала у філософії абстрактно-відвернутий характер, будучи перенесеною в медицину, приймала риси надзвичайної важливості для людей. Адже від правильного методу лікування залежали і здоров'я, і життя хворого.

Якщо говорити про античну культуру, то фізична природа людського тіла була в даному культурному контексті предметом аналізу, роздумів, оцінки, відношення і вироблення різних концепцій. “Тілесність як ціннісно-значуща характеристика людського буття, – пише І. М. Биховська, – була в античності не тільки предметом дослідження і відображення, захоплення і культивування. Вона займала помітне місце у філософсько-світоглядних системах, в естетичних канонах, в шедеврах художньої творчості, в освітніх концепціях і практиці соціалізації” [6].

Протиставлення “людини тілесної” і “людини духовної” розпочалося в античні часи, а потім стало постійно відтворюється в соціальній практиці всіх епох як на буденному рівні, так і в професійних сферах діяльності.

Як стверджував Платон, щоб душа спрямовувалася увись, до світу ідеального, потрібно навчитися управляти пристрастями, які тягнуть людину без втоми вниз.

Приниженням значення тілесності відрізняється і позиція Арістотеля. “Живі тіла мають властивості життя, – говорив він, – тобто не саме життя є тіло, а то, що йому може бути властиво: Тіло – лише матеріальний субстрат, можливість, форма, дійсність якої душа” [9].

Платон розвиває розуміння людини з двох основних складових: душі і тіла. Відношення душі і тіла мисляться їм як суперечливі. Тіло є житло душі. Завдяки душі тіло живе, тому воно повинне знаходитися на службі душі. Проте

для душі тіло – не саме краще житло і є “темницею душі”, з якої вона прагне вирватися.

“Тіло – корінь всього зла, бо воно, – на думку Платона, – джерело пристрастей, які збільшують ворожість, незгоду, нещасття і так далі, аж до безумства і психічних хвороб. Тому “турбота про душу” означає її очищення через розрив з плотським і з’єднання з духовним світом ідеального і надчуттєвого” [9].

Специфічне уявлення про здоров’я людини, про її потреби висловив Сократ: “Не можна лікувати окремо тіло, не лікуючи душу”. Платон роздумував про людську душу, яка слідує за розумом і культурою людини з турботою про її здоров’я. На його думку в цьому і полягає гармонія, значить, людина сама відповідає за своє психічне і фізичне здоров’я.

Горацій пропонував визначати душевне здоров’я як стан, при якому людина задоволена собою, правильно ставиться до інших і здатна протистояти життєвим негараздам.

Арістотель слідував принципу, що душу від тіла відокремити не можна, отже, якщо у людини здорове тіло, у неї здорова і душа. Філософ поєднував поняття фізичного і психічного здоров’я. Він вважав, що підтримка цих станів є найвищою професійністю самої людини і лікаря.

Давньоримський філософ Гален вважав, що душа людини знаходиться в тісному зв’язку з тілесною оболонкою. У праці “Про частини людського тіла” він, спираючись на безліч спостережень і експериментів, описав залежність життєдіяльності цілісного організму від нервової системи, афектів, гніву, хвороб тіла і духу і так далі Гален вважав, що в здоровому тілі повинен бути і здоровий дух.

Таким чином античні мислителі намагалися вирішити проблеми здоров’я, простежуючи зв’язок душі з фізичним світом, їх внутрішньою спорідненістю. Античним філософам вдавалося поєднувати філософську теорію із спостереженнями над способом життя.

В історії філософії до постмодерністського періоду включно теорії і концепції здоров’я представлені переважно двома напрямками: гедонізмом і аскетизмом. Гедонізм (Арістипп, Епікур, Дж. Мілль, І. Бентам та ін.) визнавали благом (благо для здоров’я людини) тільки тілесну насолоду.

В основі їх принципів лежало уявлення, що основним рушійним витоком у людині природа заклала і визначає всі ті дії, які збуджують плотську втіху: головне – отримати від життя задоволення, насолоду, підкорятися покликам організму. Людині не слід себе обмежувати радощами плоті, їй потрібна “свобода в екстазі”, оскільки організм, позбавлений солодких пристрастей, затиснутий і загнаний в ярмо тілесних страждань, не сприяє оздоровленню людини, створює загрозу для життя.

Аскети ж, навпаки, вважали благом не тілесну, а духовну насолоду. Якщо у людини є можливість вибору задоволень, вона повинна надавати перевагу кращим, вищим (тобто духовно-душевним), ніж нижчим (тілесно-фізіологічним). Аскети (Піфагор, стоїки, філософи Стародавнього Сходу,

Індії, християнські мислителі) прагнули розрізняти над тілесно-чуттєві задоволення, дотримуватися в них субординації, поєднувати задоволення природних потреб з духовно-етичним прагненням до контролю над поведінкою. Принцип самовиховання і спосіб життя аскетів характеризувався гранично можливою стриманістю у задоволенні потреб, “втішанням плоті”, відмовою від земних благ з метою досягнення морального або релігійного ідеалу.

Можна стверджувати, що основні філософські концепції по відношенню до медицини, як і до будь-якої іншої науки, для філософії здоров'я є метатеорією. Що стосується стародавнього періоду (мається на увазі його антична, греко-римська епоха, то, на відміну від народів Сходу та інших), вона не має прямого, безпосереднього доступу до тих феноменів, які входять в компетенцію медиків. Звідси ніяк не постає висновок про незатребуваність філософії, скажімо, в християнську добу. Проте щодо філософських концепцій здоров'я, то з цього приводу література не дає нам готових результатів. Фундатори існуючих філософських концепцій не завжди в своїх публікаціях зверталися до проблем здоров'я, хоча в кожних основних філософських працях містяться та чи інша інформація з осмислення проблеми здоров'я в аспектах етики, аксіології або права.

На відміну від греко-римських концепцій, християнська епоха Відродження започаткувала визнання здоров'я безумовною цінністю, що належить не обраним, а всім людям. В подальшому здоров'я ставало більш демократичним, що в період переходу феодалізму в буржуазно-економічний устрій відбилося на збільшенні уваги до суспільної гігієни, розширенні медичного забезпечення, розвитком оздоровчої, а з ХІХ ст. і фізкультурно-спортивної системи. Проте філософська проблематика здоров'я до і післяхристиянського періоду, його східні і язичницькі варіанти вимагають окремого аналізу.

Висновки. Таким чином в античні часи ні культура здоров'я, ні державні охороннооздоровчі служби ще не пройшли жодних етапів інституціоналізації, внаслідок чого основний показник якості здоров'я – тривалість життя, залишалася занадто низькою і не перевищувала 40 років.

Якщо в ХХ ст. людство, за висловом А. Д. Тойнбі, тільки почало звертати увагу на проблему здоров'я, то право на здоров'я в античні часи забезпечувалося тільки для елітних прошарків населення, а підходів до масового здоров'язбереження ще не існувало. Система забезпечення здоров'я у різних формах рухової культури епізодично відтворювалися в основному при підготовці до воєн та Олімпійських ігор.

Основним чинником, що сприяв підтриманню здоров'я населення в античні часи і використовувалася лікарями залишалася природа. Тепер ми вимушено споглядаємо результати ненажерливого втручання в природний баланс, що тисячоліттями слугував як безкоштовний божий дар життєвих сил. Природу поступово сучасні політики експлуатують, руйнують, знищують. Повітря, вода і земля, ці вічні джерела життя і здоров'я, отруєні так, що завтра нічим буде жити ні нам, ні нашим дітям.

Багатії йдуть глобальними кроками по шляху задоволення своїх нескінченних потреб, які завжди задовольнялися за рахунок природи. Таке у них поняття про життя. Всю природу, що оточує землян, вони привласнили, прагнучи додати мільярдні прибутки.

У гонитві за життєвим комфортом декілька сотень “сильних світу цього” ніяк не вдовольняться награваним у природі, їм всього замало. Вони воюють з природою всією потужністю наукового і технічного озброєння, щоб узяти собі від неї якомога більше. Проте природа відповідає людині стихійними лихами, хворобами, мстить вірусами, землетрусами, тайфунами. І на цьому шляху “нескінченного прогресу” людина, бажаючи бути здоровою, не знайшла позбавлення ні від потреб, ні від хвороб, ні від смерті. Бо здоров’я, яке належить всім нам – величина Вселенська і його рівень як в античні часи, так і тепер було і залишається відтворенням стану Природи. Тільки здорова Природа здатна підтримувати здоров’я живих істот. Ситуація усунення медициною природного відбору, перетворення самої медицини в бізнесову індустрію, розповсюдження технологій геномної модифікації людини в постлюдину-робота тепер вимагає від людства нового етапу в освоєнні ноосферного підходу до здоров’я, а саме – “злиття” людини з природою, зближенні природничонаукового і гуманітарного знання, відповідального ставлення людини до здоров’я як основоположної цінності на всіх етапах діяльності і впродовж всього життя.

Література

1. Амосов, Н. М. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья [Текст] / Н. М. Амосов – М. : АСТ; Донецк : Сталкер, 2002.– 590 с.
2. Апанасенко, Г. Л. Валеология на рубеже веков [Текст] / Г. Л. Апанасенко // Наука в олимпийском спорте. – 2000. – спец. вып. – С. 14–20.
3. Бернад, Лаун. Дети Гиппократы XXI века. Дела сердечные [Текст] / Л. Бернад / пер. с англ. М. Вавиловой / Л. Бернад. – М. : Эксмо, 2010. – 288 с.
4. Болезнь и здоровье: новые подходы к истории медицины [Текст] / под общ. ред. Ю. Шлюмбама, М. Хагнера, И. Сироткиной. – СПб. : Европейский университет в СПб. : Алетейя, 2008. – 304 с.
5. Броуэр, Л. Фармацевтическая и продовольственная мафия / пер. с франц. Н. Н. Сенченко [Текст] / Л. Броуэр – К. : Издательский дом “Княгиня Ольга”, 2004. – 280 с.
6. Быховская, И. М. Человеческая телесность в социокультурном измерении: традиции и современность [Текст] / И. М. Быховская. – М. : РИО ГЦОЛИФК – 1993. – 163 с.
7. Гиппократ. Избранные книги [Текст]. – М.–Л. : Госиздат, 1936. – 436 с.
8. Майер-Штейнег Т. Древняя медицина (Медицина Древнего Востока и классической древности). – 2-е изд, испр. и доп. [Текст] / Т. Майер-Штейнег. – М. : Вузовская книга. – 2007. –120 с.
9. Sigerist, H. E. *Medicine and Human Welfare*. – New Haven London: Yale University Press, Oxford University Press, 1941. – Section “Health”. – P. 53–104.
10. World Health Organization: *The constitution of the World Health Organization* // WHO chronicle. – 1947. – Vol. 1. – P. 29–45.

Summary

Kyksa, Vladimir. Philosophical horizons of health in the period of antiquity.

In the article experience of ancient philosophers is analysed from problems heartfelt corporal prosperity in plane structure of maintenance of new educational discipline “Philosophy of health”, which barely only began to be inculcated in universities for

professional specializations the health of man comes forward in which an educational-professional object.

Keywords: *philosophy of health, medicine, ancient world, the disease.*

Отримано 25.11.2011